

Igorlerik gabeko usoak

Sigrid Faltin alemaniar zuzendariaren dokumental baten bidez izan nuen Sebastián Iradierren *La paloma* abestiaren arrakasta bitxi eta kontinenteartekoaren berri. Nire belarrietan, ordura arte, inoiz edo behin entzundako betiko melodia *bitorianiko* horietako bat besterik ez zen.

 RUBEN SANCHEZ

Eguerdikoko hamabiak dira, Gasteizko Plaza Berrian gaude, Udaletxeko kanpai digitalen bidez, egunero bezala, entzuten da sol, soo_ol, mi, fa, sol, la, si, do, la, si, sol, faa_a... Plazan daudenen artean galdetuko bagenu, zenbatek lekike melodia marmarrean ekartzen? Zenbatek zein melodia den eta norena esaten? Ez zen hainbestetan gertatuko musikari batek mundu mailako bi *hit* egitea, eta bere egiletza inork gutxik ezagutzea.

BIZET-EN KONPONTXOA

Georges Bizeten *Carmen* opera 1875eko martxoan estreinatu zen Parisen. Kritikariak gaizki hartu zuten eta 40 eman-dirako sinatutako kontratua nekez iritsi zen azken saioetara, sarrerak oparitzen ibili behar izan zuten. Bizet handik hiru hilabeterahil zen, 36 urterekin, bihotzkoak jota, porrotaren min horrekin. Hil aurreko egunean, hala ere, kontratua sinatu zuen opera Vienan eman zedin. Orduan etorri zen berak ezagutu ez zuen arrakasta. Geroztik operen ranking guztietan dago lehen hamarren artean, antzoki handienetan kantari entzutetsuek abestuta.

Euskaldunok, gure zilborraren azkugarri, opera hartatik zerbait jakin dugunean, izan da *Carmen* Sevillako ijitoak soldadu nafar bat, On Jose, maitemintzen duela eta On Josek bere neska-lagun nafar Mikaela uzten duela (eta spoiler gehiago ez dut egingo). Opera horretako abesti famatuena ez zuen, ordea, Bizetek egin, frantsesezko Wikipediaren arabera: *la célèbre habanera «L'amour est un oiseau rebelle» est fortement inspiré de la habanera «El Arreglito» du compositeur basque espagnol Sebastián Iradier*. Bizetek ez omen zuen asmatzen operaren une hartako abestiarekin, eta itxuraz anonimoa zelakoan, abesti hori hartu zuen maileguan: *Fortement inspiré*

notaz nota da. Gaur egun, nahiko da orakuluan *El arreglito* idaztea eta Bizeten *konpontxoa* entzutea. *Carmen*, abesti hori baino gehiago da, noski, eta balioa bere osoan du.

USOA NORA, USOA HANGO

Sebastián Iradierren bigarren arrakasta ez-aitortua *La palomarena* da. Elvis Presley, Maria Callas, Charlie Parker, Dean Martin, Mireille Mathieu, Luciano Pavarotti, Rosita Serrano, Alfredo Kraus, Nana Mouskouri, Paul White-man, Julio Iglesias, Caterina Valente, Paco de Lucía... ezin konta ahala artista ezagunek egin dute bertsiorik.

Telebista ordu txikitan ikusten ari nintzen, gauerdia pasata. Zapping egin, Etb1 jarri eta, errepikapenen bat edo okerragorik espero nuela, bat-batean dokumental bitxia topatu nuen. Lehen bitxikeria izan zen bikoiztuta zegoela eta nik ezagutzen nuen doinu ustez lokal bati buruz ari zela, alegia kanpoko begirada bat gure "gauzatxo" bati buruz; gauzatxo bat, bidenabar, Alfredo Donnayren kantak edo txistularien kalejirak bezala, iragan herrikoi baten azken bizi hondartzat jotzen nuena. Laster ohartu nintzen dokumentala munduan zehar zebilela abesti horren istorioa(k) kontatzen.

Dokumentalak Munichera eraman ninduen lehenik. Hango DJ batek, Kalle Laar-ek, abestiaren 2.000 bertsio bilduta dauzka. Ez da kasualitatea alemaniarra izatea eta ez da bildumagile bakarra. Laar hainbat aldiz agertuko da dokumentalean, datu harrigarriak ematen.

'Usoa' europar hegoaldean azkar asko zabaldu bazen ere, eztabaida handia dago *palomisten* artean Kuban sortu eta Kuban estreinatu ote zen, edo ez. Edonola ere, pantailan Habanako Musikaren Museoa ezagutzen den lehen grabazioetako bat ageri da, 1893koa, txukun-txukun gorderik. Abestia zulo-txodun burdinazko diskoan grabatuta dago, musika-kutxaren biraderari eragin eta... magia: sol, soo_ol, mi, fa! Musika-kutxa eta diskoa Carmen Sáenz de Bazan Jose Martiren emaztearenak izan ziren; Carmenen semeak eman zizkion museoari, eta diskoarekin batera ohar-txo bat idatzirik: "Amaren abesti gogokoena zen".

Kubatik musika talde batek eraman omen zuen Mexikora, non Concha Méndezek kantatu eta arrakastatsu bihurtu zuen. Garai gatazkatsuak ziren Mexikon: 1864an lehorreratu ziren Maximiliano eta Carlota, Frantziaren orbitapeko enperadore-enperatrizak izateko. Beste bertsio bat: senar-emazteek eraman zuten *La paloma* Mexikora; Vienan dantzaldi batean elkar ezagutu eta bien maitasun kanta egin zuten. Edonola

Soziolinguistika aldizkaria

SOZIOLINGUISTIKA KLUSTERRA
Euskara biziberritzeko ikerguna

BAT 118 / EUSKARAREN INDAR- ETA AHULEZI-PRINTZAK IPARRALDEAN

JEAN-BAPTISTE COYOS > Euskararen indarrak eta ahuleziak gaur egun Ipar Euskal Herrian: hizkuntza-bizindarra.

ENERITZ ZABALETA > Zein lege babes hizkuntza politikarentzat Lapurdin, Nafarroa Beherean eta Zuberoan?

EGUZKI URTEAGA > Euskararen presentzia eta aukerak. Iparraldeko unibertsitate-testuinguruan.

ARGIA OLÇOMENDY > Euskararen lekua goi mailako irakaskuntzan eta ikerketan. Ipar Euskal Herrian (2010-2020).

XAN AIRE > Motibazio sozialaren printzak, ikastetxetik plazara.

XANTIANA ETXEBEST > Euskara eta irakaskuntzaren arteko hausnarketa.

GUREAN ATALA

AITOR MONTES > Osasuna eta euskara: bidegurutzan.

SOZIOLINGUISTIKAREN MUNDUKO LEIHOA
Liburu berri hautatuak soziolinguistikaz

harpidetu edo oparitu > URTEAN 40 euro

<https://bat.soziolinguistika.eu> / 943 592 556 / bat.aldizkaria@soziolinguistika.eu

Eugenia Leónek *La Paloma*-ren bertsiobat abestu zuen 80.000 lagunuen aurrean Mexiko Hiriko Zócalo plazan 2019an.

ere, ziurra da bikotea *La paloma*-rekin liluratuta zegoela, hainbeste ezen kanta Chapultepec-eko jauregiko jardinetako festen sinbolo bilakatu baitzen. Kanta bi ahoko arma bihurtu zen: Benito Juárez-en aldeko errepublikazaleek doinua hartu eta letra aldatuta kantatzeari ekin zioten senar-emazteei trufa egiteko: *si a tu ventana llega un burro flaco, trátalo con respeto que es mi retrato...* Geroztik Mexikoko doinu abertzale eta matxinoetako bat da, protesta egiteko baliatzen dena (Dokumentalean Zocalo plaza ageri da, 2006ko hauteskunde iruzurra salatzeo mukuru okupatua, eta Eugenia León abestia kantatzen).

Maximilianoren eta Carlotaren ipuinak hiru urte iraun zuen; enperadorea 1867an exekutatu zuten Queretaron. Carlota, enperatriz ohia, Europara itzuli zen, baina zorotzat diagnostikaturik, bakartuta bizi izan zen, 1927an, 60 urte geroago, Belgikako gaztelu batean hil arte. Bien bitartean, beren herrira itzuli ziren soldadu austriar-hungariar eta frantsesek *La paloma* eraman zuten beren ezdarrietan. Eta modu horretan zabaldu zen Europako hainbat lurraldetan. Une horretan, adibide gisa, irudiek Errumaniara eramaten gaituzte, non abestia hileta-kanta den, hildakoak hilerrira bidetan daramatzatenean jotzen dena.

Soldadu haien ondorengo soldaduek lubakitik lubakira nork ozenago kantatu

zuten Lehen Munduko Gerran su-etendaldietan: frantsesez, alemanieraz, italieraz zein ingelesez.

ROCK & ROLL

Dokumentalean, bat-batean, *boxer* itxurako bainu jantzi hutsean, Elvis Presley ageri da *Blue Hawaii* (1961) filmeko irudietan. Izan ere, abestia Mexikotik Europara ez ezik, Hawaiira ere iritsi zen, Kaliforniako *cowboy* mexikarrek eramantik. Nolatan?

Hawaiin abereak ugaltzen ari ziren eta basati zebiltzan (ganadua oparitu zioten aurreko errege bati eta ganadua hiltzea debekatuta zegoenez artxipela-goan, kontrolik gabe zabaltzen ari ziren abereak); Kamehameha III.aren agintaldian –niri ere etorri zait Dragoi Bola burura, bai– iritsi ziren lehen mexikarrrak, haiek animaliak bezatu, gobernatu eta hawaiiarrei erakusteko. Mexikarrek gitarrak eta abestiak eraman zituzten berekin, tartean *La paloma*. Eta, hara: Hawaiin sustraitu ziren gitarrak (eta gitarra haietatik gitarra hawaiiarra sortu) eta 'usoa', kasu honetan 'uso' instrumental hutsa. Rock n Rollaren erregeak horrela ezagutu zuen, letra jarri eta bere bertsiota egin zuen: *No more*.

Alemaniarra goaz hegaka, abestia alemaniar folkloreaken parte da, beste inon baino gehiago, ziurrenik. Ingrid Faltinguzendariak sorterrira eraman gaitu,

Coco Schumann musikariaren lekukotza entzun dezagun.

DIE TAUBE

Schumann judutarra zen amaren aldetik eta nazien holokaustoa bizi izan zuen. Lehenik, Theresienstadt txekiar ghettoa eraman zuten, han Guetto Swingers bandan jo zuen; ondoren Auschwitz sarraski-eremura aldatu zuten, eta han berriz ere musika jotzea agindu zioten. SSetakoek *La paloma* eskatzen zieten gatibuak gas-ganberetara sarrarazten zituzten bitartean. Izan ere, Austrian, Hungarian eta Polonian, Errumanian bezala, 'uso' hileta-martxa bat da, Mexikoko porrotaz gero. Schumann, gerra ostean, Louis Armstrong, Marlene Dietrich, Ella Fitzgerald eta Helmut Zacharia bezalako musikariek aritu zen, eta maiz jo zuen kanta ondoren ere. Dokumentalean ere jo du, kantak ez du errurik, haren hitzetan.

Bitxia da naziei itzuri egiteko kantatzat ere nola hartu zen sasoi berdinean Alemanian bertan. Hanburgo aldeko kanta zen batez ere, itsasoa eta maitasun erromantikoa gogora ekartzen zituena. 1944an *Grosse Freiheit, Nr 7* (Askatasun Handia, 7) errodatu zen, film bat non zeharka esanahi bikoitzeko hainbat mezu aditu zitekeen. Goebbelsek filma gorroto omen zuen, eta berezko "Askatasun Handia" izenari "Nr 7" eransteo agindu zuen, kale baten zenbakia irudikatzeo,

eta ez askatasunaren handitasuna. Film osoan ez fa ageri sinbolo nazi bat ere eta *La paloma*-ren bertsioan herritik alde egin beharraz eta itzultzeaz mintzo da.

Rosita Serranoren abesti ospetsu-
netakoa ere izan zen *La paloma*. Artis-
ta txiletarrak arrakasta itzela lortu zuen
Alemania nazian: *die Chilenische Nach-
tigall*, txiletar urretxindorra goitizena
jarri zioten. Antzoki eta estadioak be-
tetzen zituen, tartean Berlingo Estadio
Olinpikoa, 75.000 lagun hartzen zituena.
Alemaniako Telefunken diskografika na-
gusiarekin ehunetik gora kanta grabatu
zituena, irratiko izarra zen, eta Führer-
aren Mercedes-Benz berdina zuen, bere
begi berdeen koloreaz tapizaturik. Ala-
baina, Hitler, Göring eta Goebblesen kut-
tuna izatetik, atxilotzeko agindua izatera
pasa zen. Espioitzat hartu zuten -Suedian
judutarrentzat kantatu zuen, eta bere
etxean ere ezkutatu omen zituen zenbait
judutar-. Rosita Serrano Suedian geratu
zen, Alemania naziak bere aberastasun
guztiak atxikitu zituela. Ondoren ere, ha-
maika gorabehera izan zuen bizitzan.

Eta 'usoak' Alemanian jarraitu.
2004an Hanburgoko hiriak eskatu zuen
Guinness liburuan sartzeko, munduko
abesbatza handiena osatu izanagatik:
88.600 lagun. Zein kanta? *Die taube*.

USOA

Eta telebistan bat-batean Gasteizko An-
dra Mari Zuria, jardinak zitueneko iru-
diak. Primitivo Langarika ageri da, gas-
teiztar bildumazale bat, abestia grabatua
duten mila diskotik gora bildu zituena.

Bi istorio polit kontatzen ditu. Lehe-
na, bere lagun bildumazale batekin ger-
tatu zitzaiona. Bildumazaleen ezaugarri
(nagusia) da bitxikeriak biltzea. Lan-
garikaren lagunak harmonika diskoak
biltzen zituen, Langarikak 'usoak'. Bazu-
ten disko bat biek bilatzen zutena: Larry

Gasteizko hainbat kultur eragilek Sebastián Iradierren omenezko gune bat eskatu zuten 2018an.

GASTEIZHOX

Ardler harmonika jole ezagunarena, *La paloma* kanta zuena. Langarikak lortu zuen eskuratzea, Zaragozan (Aragoi). Gasteizera irribarrea ezpainetan itzuli zelarik jakin zuen laguna bi egun lehenago hil zela, eta diskoa erakutsi ezin izanaren atsekabeaz geratu zen.

Bestea istorioa da, Langarika etsitu samar zebilela, milaka bertsioen artean euskarazkorik ez zuelako topatzen. Egun batean, ordea, ezustean entzun zuen irratian, Kontrairo taldeak kantaturik. Jatorduen osteko kantaldietan erdaraz jaso, eta euskarazko bertsioa ekarri zuten, Mexikon, Alemanian, Errumanian, Hawaiiin edo Zanzibarren beste batzuek egin antzera.

Zanzibarreko irudiekin bukatzen da dokumentala, islamaren presentziapen (Errumanian kristautasun ortodoxoan bezala) eta afrikar dantza erritmoekin nahastuta, jai giroan. Zanzibarren 'usoa' swahiliz kantatzen den eztei-kanta da.

IGORLE ANONIMOA

Gizakiak nota batzuk aditu ahal ditu, fi-

nituak; musika, ordea, infinitua da, noten konbinazioak berdin. Musika bada, geometria, aritmetika eta unibertsoan gertatzen diren beste hainbat egitate bezala bada, existitzen da; gizakia baino lehen zegoen eta gizakirik gabe ere izango zen.

Beharbada, ez da hain garrantzitsua Iradierren bandera astintzea, probintziaren gorazarre. Museo baten harra-
botserako 'uso' guztiak ekarri: maita-
sun kantarena, protestarena, hiletarena,
holokaustoarena, askatasunarena, ez-
teiena...? Ageri den ehunka pelikulak eta
milaka diskoak bildu? Ala, besterik gabe,
kantatu?

Tira, zorrak kitatuz: Sebastián Iradier Lantziegon jaio zen, Gasteizen eta Agur-
rainen organista izan zen. Herri horre-
tan ezkondu zen, baina laster utzi zituen
emaztea, Brígida de Iturburu, eta semea,
Pablo, eta Madril, Paris, New York, Kuba
eta abarretan ibili zen bizi bohemioa egi-
nez. Gasteizera itzuli eta bertan hil zen,
ahaztu antzean. Santa Isabeleko hilerrian
lurperatuta dago "organista" tituluarekin.

Baina hori dena beste istorio bat da. ●

Tinko
euskara elkarte

2021/2022 ikasturteko programazioa ikastetxeentzat

Filmen eskaera egiteko:
tinkoeuskara.eus 943 310 036